

УДК 35.1:47

*В. С. ДОРОШЕНКО*

## **ЛЮДИНА ТА РОДИНА – НАЙВИЩІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

*Розглянуто тему людини та родини як споконвічні засади української спільноти та найвищий пріоритет формування громадянського суспільства.*

**Ключові слова:** людина, родина, громадянське суспільство, еліта, охорона здоров'я, традиції, гендерна політика.

*The article is devoted to person and family as an ancient foundation of Ukrainian community, as the highest priority of civil society formation.*

**Key words:** people, family, civil society, the elite, health, tradition, gender policy.

Добре відомо, що становлення суспільства як цілісності – це процес, що зародився багато тисяч років тому і триває досі. Це не просто сукупність людей, а їхня спільнота, що виникає, функціонує і змінюється на засадах взаємних інтересів, конкуренції та співробітництва. Базовими елементами суспільства, як відомо, виступають сім'я, праця і власність. Слід погодитися з думкою німецького соціолога П. Козловські про те, що “суспільство як система потреб” уже є формою моральності, оскільки індивідуальні пріоритети і переваги самою системою їх опосередкування формуються вже у процесі виникнення. Прагнення до взаємодії, вільного обміну, справедливості виникає ще в рамках індивідуальних бажань” [1; 3].

Тут ми підходимо до сучасного розуміння суспільства як суспільства громадянського, в якому головним суб'єктом є громадянин як автономна особа, що усвідомлює себе вільним членом суспільства, має право вибору форм і видів трудової діяльності, наділена правами і свободами, усвідомлює особисту відповідальність перед суспільством і захищена законом. Це суспільство ґрунтується на багатоманітності форм власності – тут у співвідношенні праці і різних форм власності закладена можливість для кожного створити гідний стандарт життя. Переважання в суспільстві середнього класу – людей з таким стандартом життя – свідчення того, що громадянське суспільство сформоване і функціонує.

Вищеозначена проблема розглядається в роботах таких авторів, як В. Андрущенко, П. Козловські, М. Михальченко, Ф. Рудич, Г. Тульчинський та інших, які зробили певний вклад в її розробку, але, незважаючи на це, вона потребує системного подальшого дослідження.

Мета статті – довести необхідність надання першочергового значення людині, сім'ї в українському суспільстві як найважливішій передумові ефективного державотворення.

Визначаючи гуманістичні підвалини соціальної бази, слід зосередити увагу не на майнових відносинах, а на соціально-психологічних якостях людини: внутрішній незалежності, схильності до творчості, ініціативності, здатності до нестандартних продуктивних рішень. Це – комплекс особистості, яка “сама себе зробила” або ж діє в цьому напрямі. Такі особистості становлять основу так званого середнього класу, який ще тільки формується, а мав би складати вагому частину населення України. Головний критерій, прийнятий сьогодні у світі для визначення середнього класу, – це духовні якості людей, цінності і правила, котрі для них не є другорядними, поряд з цінностями матеріального характеру. У концептуальному розумінні ми надаємо перевагу середньому класу як феномену самоідентифікації людини. Тому до цього класу зараховуємо не тільки представників дрібного та середнього підприємництва, а й верстви масових інтелектуальних професій (освітан, медиків, науковців, винахідників, працівників культури), зростаючу кількість спеціалістів, пов’язаних із інформаційними технологіями.

Сучасний середній клас, озброєний передовими технологіями та знаннями, є авангардом постіндустріального суспільства. Він – мобільний, але разом з тим є запорукою соціальної стабільності, важливою проміжною ланкою між великим бізнесом і соціально малозабезпеченими верствами населення. Середній клас не може жити одним днем. Його доля – самому вибудувувати своє майбутнє, обіймати історично належне йому центристське місце і рушійну силу в суспільному розвитку. Сьогодні ця частина суспільства відстоює своє право на життя. Вона має викорінювати в собі невизначеність у будь-яких різновидах: політичну, економічну, духовну і, особливо, світоглядну та інформаційну.

Формування середнього класу має стати стратегічним завданням державного управління соціальною сферою, в цілому суспільством. Оскільки населення України збідніло у своїй абсолютній більшості, то без подолання цього негативного явища не може бути і мови про формування середнього класу. Але, як вважають українські соціологи, подолання бідності – це лише передумова, а не формування середнього класу. Останній – не просто заможний, благополучний, такий, що відбувся. Головне, що середній клас вирізняється мотивацією на творчий характер і зміст праці, її суспільну значущість.

Як приклад конкретних дій на цьому напрямі можна було використати:

- конструктивну співпрацю політичних сил на засадах ідеологічного плюралізму;
- організацію і стимулювання аналітиків для дослідження соціально-політичного становища України з використанням новітніх соціологічних технологій;
- співпрацю держави з науковим середовищем країни, спрямування (з боку держави) інтелектуальних зусиль на розроблення конкретних національних програм розвитку, сформованих на основі життєвих інтересів народу із залученням до обговорення цих програм представників різних політичних течій та напрямів; а також “переведенням” цих програм у конкретні управлінські рішення на всіх рівнях – від уряду до органу місцевого самоврядування;
- розширення мережі громадських приймалень та інших неприбуткових структур, які надають консультації, правову допомогу, разом з громадським

активом проводять акції Добра та Милосердя, спрямовані на соціальну підтримку та соціальний захист населення.

У науковій літературі, публіцистиці, офіційних виступах керівників держави і громадській думці найпоширенішою є теза про кризу, яка охопила всі сфери суспільного життя України і з якою наша держава ніяк не може впоратися [4]. А тим часом суспільна думка зовсім не помічає, що джерела системної кризи знаходяться не тільки і не стільки у сфері економіки, а значно глибше – у структурі відносин між державою і суспільством, зумовленій високою дистанцією влади від народу, низьким рівнем довіри до неї. Відсутність повноцінного громадянського суспільства – справжня основа кризових явищ [2].

У повсякденному житті, побуті, менталітеті, взагалі в історії українського народу традиційно високий статус мала і продовжує зберігати родина. Важко переоцінити її роль у вирішенні соціальних і господарських проблем, у збереженні духовного потенціалу, генофонду, української ментальності.

Сьогодні криза охопила не лише економіку. Дедалі чіткіше виявляється криза інституту сім'ї. Родина втрачає можливість виконувати свої традиційні функції: організацію побуту, народження та виховання дітей, відтворення населення, отже, й робочої сили. Збільшується кількість бездітних сімей та однаків. До рівня загроз національній безпеці піднялися проблеми відкладання шлюбів, зростання кількості розлучень, питомої ваги неповних сімей, розшарування родин за достатком.

Звернімося до цифр. У ХХ ст. в Україні проживало майже 52 млн людей. На початок другого десятиріччя ХХІ ст. – ледь 45 млн. Ці дані статистики приблизні, адже не враховано мігрантів, бомжів, безпритульних дітей. Отже, живе сьогодні в Україні більше, ніж дає офіційна статистика. Але де ж, як мінімум, 5 – 7 млн людей?

Звідси стає очевидним, що проблеми демографії набули статусу загроз для національної безпеки України. А оскільки позитивні наслідки демографічної політики можна одержати не відразу, а через десятиліття, то ці проблеми потрібно визначати і розв'язувати уже сьогодні. Зрозуміло, що для державного управління на цьому напрямі має бути стимулювання народжуваності, збільшення асигнувань у підростаючі покоління, зміцнення родини та родинних цінностей. Ситуація настільки серйозна, що крім політики і демографи передбачають необхідність залучення робочої сили з країн Азії та Африки. Вихідці з цих регіонів уже становлять цілком обчислювану масу працюючих. Коли ж це стане узаконеним імпортом робочої сили у масштабах півмільйона щорічно, витрати держави на вирішення проблем мігрантів складуть суми, що набагато перевищать витрати на ефективну демографічну політику.

На нашу думку, одним з вирішальних заходів з реалізації демографічної політики має стати відновлення статусу родини як базової засади соціуму. А в цій справі неодмінними мають стати і методи економічного стимулювання народжуваності (щоб вона стала вигідною), і утвердження в громадській думці ідеалів сімейного життя, і посилення боротьби з алкоголізмом, наркоманією, і ліквідація дитячої безпритульності, і розвиток різних форм сімейного дозвілля тощо.

Чи не найвразливішим в усіх відношеннях став для України щорічний виїзд закордон близько 0,5 млн фахівців – молодих людей з перспективою, як правило, неодружених.

Друге, що не менш значуще, – яким шляхом і в який спосіб Україна здійснює економічну та політичну модернізацію. Її не можна здійснювати “наосліп”. А тим часом дотепер не проведено серйозний аналіз якісних характеристик і кількісних показників людського потенціалу. Можливо, через це наша модернізація багато в чому неосмислена і подана лише через економічні та політичні завдання. В її основу ставиться що завгодно – стабільність гривні, приватизація, політична стабільність, але не конкретна людина, її потреби й інтереси, її здоров’я і відтворення.

Якщо ж говорити про модернізацію як реалізацію стратегії відтворення і розвитку людини, то мова має йти про модернізацію двох частин народу – його кращої, відбірної групи, іменованої елітою, і решти населення. Насамперед відзначимо, що в Україні критеріями віднесення до “еліти” є посада і гроші. Духовна ж еліта або взагалі не затребувана або відіграє другорядну роль. Насправді ж еліта, яка є в кожному здоровому, демократичному суспільстві, – це група людей, яка краще, ніж будь-яка інша група, виконує певні соціальні функції, а саме: пізнання світу, державне керування і безпека, економіка і бізнес, кваліфіковане виконання роботи за фахом. Звідси чотири головні групи еліти: духовна (інтелектуальна), політична, підприємницька та професійна [6, с. 250].

Проглядається прямиий зв’язок між матеріальним становищем населення і демографічними показниками народжуваності. З кожною новонародженою дитиною індекс нестатків родини подвоюється. (Узаконена, але не завжди повністю і своєчасно реалізована допомога сім’ям, де з’являються діти, принципово не змінює ситуацію). Бідні верстви населення поповнюються головним чином за рахунок сімей з трьома і більше дітьми, з німічними утриманнями, а також матерів-одиначок. Скорочення народжуваності, зростання смертності, погіршення харчування, недоступна вартість медичного обслуговування належать до головних причин помітного зменшення чисельності населення України, його старіння.

Усебічна турбота соціально орієнтованої держави про матеріальне і духовне зміцнення української родини має стати одним із напрямів боротьби з бідністю, досягнення соціальної справедливості в суспільстві.

Майбутнє родини і суспільства пов’язане з освітою й вихованням дітей. Украй важливо забезпечити всебічний і гармонійний розвиток дітей, виховувати їх у повазі та готовності до чесно́ї, наполегливої праці як основи особистого добробуту і процвітання країни; знайти практичні дієві альтернативи моральній розбещеності та духовному зубожінню.

Діяльність у цьому напрямі має стати стратегічним завданням всієї соціальної політики української держави, наявних елементів громадянського суспільства (неурядових громадсько-політичних організацій, креативних художніх, спортивних об’єднань тощо).

Можна запропонувати кілька складових цієї стратегії, а саме:

– державне фінансування лікування, охорони здоров'я, надання пільг та послуг малозабезпеченим громадянам і багатодітним сім'ям; залучення для цього коштів місцевих бюджетів, неурядових добровільних організацій, підприємств малого і середнього бізнесу;

– безумовне дотримання законів і виконання державних довгострокових програм, спрямованих на соціальний захист і допомогу жінкам, сім'ям, на охорону материнства і дитинства, на планування сім'ї;

– забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування, доступними непродовольчими товарами дитячого асортименту;

– здійснення ефективної політики державної підтримки молоді і молодих сімей; широке впровадження довгострокового пільгового кредитування, особливо у житловому будівництві;

– створення суспільних умов для раціонального поєднання професійної зайнятості жінок, їх громадської діяльності з материнством та виконанням сімейних обов'язків;

– відновлення і розширення мережі дошкільних закладів, дитячих/підліткових осередків культури, спортивних й інших клубів за інтересами;

– надання сім'ї з кількома дітьми через систему високої трудової мотивації можливості утримувати себе самостійно;

– спрямування зусиль сім'ї, школи, в цілому держави і суспільства на виховання людини з високими моральними принципами і громадянськими якостями;

– подолання утриманських настроїв у суспільстві, серед молоді зокрема;

– формування в молоді імунітету до негативних явищ – наркоманії та пияцтва, споживацтва, моральної розбещеності, правопорушень і злочинів, псевдорелігійних культів;

– посилення патріотичного виховання, формування у молоді національної самосвідомості, активної громадянської позиції, інтересу до проблем суспільного життя.

Не слід забувати застереження авторитетного німецького дослідника Ю. Габермаса: сутність соціальної сфери суспільного життя полягає в її універсальності. Щойно будь-які соціальні групи виявляються виключеними з цієї сфери, вона не просто “бідніє”, а перестає існувати у тому сенсі, що не забезпечує умов для всебічного і гармонічного розвитку людини, самореалізації особистості. Соціальна сфера стає пристанищем, долею нижчих, нешанованих верств суспільства. І ці процеси, на жаль, уже даються взнаки в Україні.

У даному контексті вкрай турбує суспільство настирне нав'ювання “верхівкою” тези про нездатність кого-небудь (крім неї) для справи управління суспільством і державою. Робиться все можливе, щоб відвернути увагу народу від управління власним життям, утвердити в суспільній свідомості думку про складність роботи з управління суспільством, доступність її тільки “обраним”.

Предметом постійної уваги держави мають бути виклики, пов'язані із загрозою соціально-політичній стабільності українського суспільства. Більш як 20-річний період незалежності України рясніє прикладами прагнень одних політиків обрати моделі розвитку і модернізації країни, сліпо копіюючи структури і практики західної демократії, без урахування місцевих соціокультурних та політичних чинників, а інших – загальмувати експерименти перших і нав'язати невиправдані історією зразки. Відсутність у нових політичних сил досвіду стратегічного планування та прогнозування наслідків запровадження певної моделі, протидія консервативної частини старої “еліти” провокують загрозу соціальної дестабілізації. У результаті в Україні до цього часу не вироблено конкретної моделі розвитку суспільства, не дано чіткої відповіді на запитання: куди ми йдемо і що будемо. Соціальні структури дезорієнтовані, розколоти і в своїй більшості не готові до назрілих трансформацій, не здатні брати в них активну участь.

Актуальним, на часі, є завдання позбутися комплексу меншовартості, синдрому вторинності і периферійності, подолати почуття хронічної невпевненості в собі, запроваджувати на рівні державної політики стандарти лідерської психології нації. Вихідними принципами такої політики є визнання всіх етнічних суб'єктів у межах України рівноправними учасниками націотворення; розуміння нації як відкритої поліетнічної спільноти, що історично склалась на території України і усвідомлює себе українським народом.

На нашу думку, варто докладати належних зусиль для створення обґрунтованої системної концепції, предметом якої могла б бути правдива історія відносин етнічних українців з іншими народами і національними меншинами України.

Українське суспільство робить лише перші кроки до консолідації в етнополітичну спільноту з високим рівнем самоусвідомлення – спільноту, що прагне до створення і зміцнення власної національної держави. Прикметна відмінність у трактуванні змісту цієї стратегії авторитетним дослідником-філософом членом-кореспондентом НАН України М. Михальченком і знаним за кордоном засновником науково-популярної політології М. Рябчуком, що знайшло своє відображення навіть у назвах їхніх книжок [5].

На переконання вченого, Україна перебуває – у цивілізаційному вимірі – в статусі запасного гравця Європи, і тепер від неї самої, від її праці залежить, чи грає вона “в основному складі” Європи, чи посидить на лаві запасних і її відраховують як неперспективну, що поверне її до старої сім'ї – жити разом з Росією.

Тож необхідно підкреслити важливе значення ролі людини, родини у процесі побудови нової держави. Необхідно орієнтувати суспільство на широкий, насправді патріотичний вимір думок і дій, формувати нове покоління сильних, працьовитих і здорових духом людей, з притаманним їм поєднанням ініціативності, творчого підходу та відповідальності. Але це завдання потребує нової, конкурентоспроможної в міжнародному контексті української ідентичності. Отже, всі таланти, на які багатий наш народ, мають найповніше реалізуватися в Україні як справді демократичній державі.

Література:

1. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / М. Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К. : ТОВ УВПК “Екс об”, 2005. – 632 с.
2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с. ; *Пасісниченко В.* Громадянське суспільство: сучасні дебати та їх соціологічні імплікації / В. Пасісниченко // *Методологія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства.* – 2010. – Вип. 16. – С. 45–49 ; *Филин В. И.* Истоки кризиса – не в экономике / В. И. Филин // *Философские науки.* – 2009. – № 2. – С. 57–61 ; *Аузан А.* Общественный договор и гражданское общество [Электронный ресурс] / А. Аузан // *Лекция.* 24 янв. 2005 г. – Режим доступа : [www.polit.ru](http://www.polit.ru).
3. *Козловски П.* Общество и государство: неизбежный дуализм / П. Козловски ; пер. с нем. – М. : Республика, 1988. – 214 с.
4. *Михальченко М.* Україна розділена в собі: від Леонідії до Вікторії / М. Михальченко, В. Андрущенко. – К. : ПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – Т. 2. – 458 с. ; *Тульчинский Г. Л.* Кризис как потенциал и ресурс / Г. Л. Тульчинский // *Философские науки.* – 2009. – № 2. – С. 68–77.
5. *Михальченко М. І.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с. ; *Рябчук М.* Дилеми українського Фауста. Громадянське суспільство і “розбудова держави” / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 272 с.
6. *Шедяков В.* Стратегічне управління модернізацією країни: межі, можливості, оптимізація впливів / В. Шедяков // *Політичний менеджмент.* – 20011. – С. 38–48 ; *Модернізація України – наш стратегічний вибір: щорічне послання Президента України до Верховної Ради України.* – К. : НДІСД, 2001. – 432 с. ; *Лібанова Е. М.* Модернізація України в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова // *Демографія та соціальна економіка.* – 2011. – № 1(15). – С. 24–37 ; *Бойко Ю.* Проблемы процесса социальной модернизации / Ю. Бойко // *Обозреватель.* – 2997. – № 10. – С. 17–24.

*Надійшла до редколегії 17.09.2013 р.*